

TOMISLAV ŽIGMANOV

A kanadai Will Kymlicka megkésett, véletlenszerű és visszhangtalan felbukkanása Szerbiában¹

1. Kymlicka váratlan felbukkanása Szerbiában

Két tekintélyes, ám nem túl nagy hatással bíró szerbiai szervezet egy időben – s utólag úgy tűnik nem összehangoltan –, váratlanul kiadta szerb nyelven a kortárs filozófus Will Kymlicka két művét. Ezeknek a szervezeteknek egyébként a könyvkiadás missziója nem tartozik a legfontosabb feladataik közé, inkább más módon próbálnak hatást gyakorolni a megkésett liberális *felvilágosodásra* Szerbiában. A kanadai bölcsező munkássága a világ nagy részén enyhén szólva ellentmondásos reakciókat váltott ki. E liberális gondolkodó – valószínűleg az elsők között a világon –, sikeres kísérletet tett arra, hogy a *liberális* politikai-filozófiai paradigma főbb irányzataiból kiindulva *átfogó* és elméletileg *konzisztens* elemzést adjon a kisebbségi jogok létjogosultságáról, lehetőségeiről és teoretikus *megalapozottságáról*. Mindezt a legtöbbször *multikulturalizmusnak* nevezett politikai doktrína keretein belül vitte véghez. Más szóval Kymlickát főleg azok a morálisan megalapozott és kielégítő válaszok érdeklik, amelyek a mai társadalmak etnikulturális különbségeinek problematikáját *kontextualizálják*, s amiket a liberális politikai tanok határoznak meg.

Ezt a sok tekintetben fontos ügyet a kanadai filozófus felvállalta, mint ahogy azt jó-maga is tanúsítja. De nem teoretikus kíváncsisága miatt, vagy azért, hogy pusztán próbára tegye a liberális politika összefüggéseit és fenntarthatóságát. Hanem sokkal inkább azért, mert az őt teoretikusan foglalkoztató események pontosan a szeme előtt, közvetlen környezetében *játszódtak le*. Ugyanis a quebecki „etnikulturális dráma” kiéleződött a XX. század utolsó évtizedeiben: a többségében anglofon Kanadában a frankofon kisebbség különféle módon és különböző eszközökkel több jogot, valamint jobb helyzetet követelt magának, és jelentős eredményt ért el. Kymlicka a lehető legjobban mutatta ki a liberális tradícióhoz való kötődését: amikor egy korszak vagy valamely társadalom problémájának megoldására tesz kísérletet, gyakorta félreérthetetlenül és példásan száll síkra az elméleti

¹ Ez az esszé azért láthatott napvilágot, mert megjelent Szerbiában Will Kymlicka kanadai filozófus két fontos kötete, melyeknek recepciója lényegében elmaradt.

– *Multikulturalno građanstvo (Liberalna teorija manjinskih prava)*, Centar za multikulturalnost, Novi Sad 2002.

– *Može li se izvoziti liberalni pluralizam? (Zapadna politička teorija i etnički odnosi u Istočnoj Evropi)*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2002.

megoldások mellett. Ő tehát így „szembesült” e fontos etnikulturális problémával, és mint igazi liberális, a megértés érdekében megfelelő erőt fejtett ki.

Mind az egykori Jugoszlávia területén, mind a mai Szerbiában – szinte egy időben – valóságos etnikulturális *robbanás* történt, ami Európában a II. világháború óta valószínűleg a letragikusabb következményekkel járt. Az itteni nyilvánosság részese volt ennek, még az a liberális is, ami javarészt elítélte ugyan az etnikulturális erőszakot és hódító háborút, amit a hivatalos szerb politika váltott ki és vitt végbe a szerb intellektuális elit határozott támogatásával. Noha ez a nyilvánosság elítélte az erőszakot és rámutatott a politika romboló hatására, a szerbiai értelmiség körében hiányzott a sajnos véres leszámolásokba torkoló etnikulturális feszültség elkötelezett és sokoldalú *átgondolása*, amit a méltányos rendezés imperatívuszához ragaszkodva kellett volna megtenni.

Sejthető volt, hogy az axiomatikus értékű igazság itt a következőre vonatkozik: nemcsak Quebecre és Kanadára jellemző e problematika. Véget ért a 20. század, a világ számos pontján fellángoló etnikulturális konfliktusok színhelyein igen különböző, de javarészt politika megoldások születtek, különösen Kelet-Európában (kivéve a volt Jugoszlávia államait, melyek e téren csak negatív értelemben jártak élen), valamint Közép-Ázsiában, és néhol Afrikában. Ezekben az államokban az etnikai és nemzeti kisebbségek is kezdeményezték jogaik kiterjesztését, akárcsak Kanadában. Ennek következtében az etnikulturalitás kérdése a politika figyelmének középpontjába került. Ezért e problémát filozófiailag konzisztens módon átgondoló Kymlicka jelentősége folyamatosan nőtt. Az általa javasolt érvényes, szabadelvű megoldások miatt méltán tarthat igényt a leghatásosabb liberális filozófus címre azon gondolkodók körében, akik a nyugati demokráciák etnikulturális kérdéseivel és az ott élő etnikulturális kisebbségek helyzetével foglalkoznak. Az igazat megvallva Kymlicka csak *véletlenül* bukkant fel a szerbiai liberális nyilvánosságban: sem az akadémiai, sem a politikai *szféra*, sokkal inkább valahogy a *periféria*, a felmorzosodott, sőt a kifejeletlen szerbiai civil társadalom révén lehet jelen Szerbiában!

Kymlicka fentebb ismertetett elméleti álláspontjának alapjai természetesen azért lehetnek szilárdak, mert nézőpontját nem önkényesen, ad hoc, részlelhajlóan vagy egyoldalúan alakította ki, hanem a liberális hagyományra alapozva, inherens, *normatív* módon. Őt a mai társadalmak etnikulturális konfliktusainak megoldásában mindenekelőtt az *igazságosság* elve vezérli. Felmerül a kérdés: ha az *etnikulturális* aspektusokat vesszük figyelembe, hogyan valósulhat meg az ideáltipikus, valamint a kortárs nyugati liberális demokráciában az igazságosság ideája? Ennek megválaszolására tesznek kísérletet Kymlicka művei.

Ez nem csak a liberális filozófiai elméletek történetének egyik legfontosabb, legelhallgatottabb és legösszetettebb kérdése, hanem egyben legaktuálisabb problémája is (ami nem pusztán elméleti vagy liberál-filozófiai jellegű). Jelentőségét, mint ahogy már említettük, maga a huszadik század egésze, különösen a századvég és a szocializmus bukása adja. Mert a javak elosztásában – legalább is a mai államok gyakorlata ezt mutatja –, egy társadalomnak etnikulturális értelemben nem kell *semlegesnek* és a priori *igazságosnak* lennie, hiszen a modern állam sem ilyen. Éppen ellenkezőleg, legalábbis ezt bizonyítja manapság a számtalan *konfliktus*, amelyet az etnikulturális *igazságtalanság* robbantott ki, akárcsak az egykori Jugoszláviában. Ugyanez a helyzet áll fenn – akkor is, ha nincs nyílt összetűzés –, amikor a számszerű kisebbségben lévők síkra szállnak nyelvi jogaikért,

a politikai képviseletért, különböző autonómiakonceptiókért, fejlettebb oktatási-nevelés programokért stb., mivel a meglévő megoldásokat nem tekintik igazságosnak.

E küzdelmek és követelések a *kisebbségi jogokat* célozzák meg, kivívásukkal megvalósítható az etnikulturális igazságosság elve. Habár e követelések nagyon is a múltban gyökereznek, mivel nagyrészt a múltban történt igazságtalanságok és következtelenségek eredményeként keletkeztek, a kisebbségi jogok liberális elmélete igen perspektivikus – mondja Kymlicka –, mert a jövő felé fordulva elsődleges célja az igazságosság eszméjének megvalósítása. Az elmélet abból az axiomatikus érvényű megállapításból indul ki, hogy az univerzális emberi jogokon túl az igazságosság eszméjéhez szorosan hozzátartoznak, Kymlicka szavával, a „differenciált kollektív jogok” is.

Mindez kissé *terra incognitának és eretneknek* hat egy átlagos szerbiai olvasó, sőt a társadalmi problémákba komolyabban elmélyülő, de az igazat megvallva a még gyakorta gyanakvó liberális gondolkodók számára egyaránt. Szemük nem szokott hozzá e társadalmi problémával való szembesüléshez, annak ellenére, hogy az már minden téren eszkalálódott, ráadásul még a legelemibb szinten sem regisztrálták. Hovatovább az irányadó szerbiai gondolkodók, mint ahogy már kifejtettük, de úgy tűnik, ezt nyomatékosítanunk kell, még csak nem is foglalkoznak azokkal a kérdésekkel, amelyekre Kymlicka e könyvekben választ kíván adni, sőt magát a problémát sem tartják relevánsnak!

Beismerjük, ez az általánosítás túlzó lehet, de szándékosan feszítjük a húrt a végletekig. Tudjuk, nem állítható fenntartás nélkül, hogy egyáltalán nem foglalkozott senki Szerbiában ezzel a kérdéssel. A kilencvenes évek második felében jelen volt egy-két hangadó, igaz, hangjuk észrevétlenül elhalt a tizenkilencedik századi liberálisok zajában, akik a „megszentelt nemzet” hanyatlásával és az államépítéssel voltak elfoglalva. Léteztek tehát vétélytársak, de hangjuk „pusztába kiáltott szó” volt csupán. Különösen igaz ez az újvidéki *Habitus* folyóiratra, melynek úttörő szerep jutott a vitaindításban a szerbiai kulturális életben, amit releváns hazai feldolgozások hiányában javarészt külföldi szerzők megjelenítésével ért el. Oszlopos tagjai, kik minden bizonnyal kivételt képeznek: Losoncz Alpár, Várady Tibor, Nenad Dimitrijević, Milan Podunavac és Dušan Pavlović. Nos, ez nemcsak hogy elégtelen, hanem több szempontból nagyon is lesújtó, hiszen ők képezik azt a bizonyos kivételt, ami erősíti a szabályt.

Ha ugyanis futólag áttekintjük az utóbbi évtized során a szerbiai nyilvánosságban zajló liberális diskurzusokat, hamarosan arra a következtetésre jutunk, hogy a társadalmi viszonyok esetében az etnikulturális dimenziót legtöbbször egyáltalán nem tartják *problematikusnak*. A szerbiai liberálisok munkáiban, de sajnos másutt is, e sajátos probléma agresszív *tagadásával találkozunk*, és a gyakorlatban is ugyanez az agresszív stratégia érvényesül. Ezt talán még valahogy meg is érthetnénk, hogyha itt a közelmúltban nem ment volna végbe egy valódi apokaliptikus etnikulturális *kollapszus*. Mert ha más nem is, ez mindenképpen arra kellett volna sarkallnia legalább a liberálisokat, még ha alapvetően áll vagy megélhetési-liberálisok is, hogy nyilvánosan megtárgyalják ezt a problémát.

Mellesleg meg szeretnénk jegyezni a következőt: a szerbiai liberális diskurzust intolerancia, arrogancia és ellentmondást nem tűrő dogmatikus törekvés jellemzi, ami persze szöges ellentétben áll az alapvető liberális értékekkel. Ezek a vonások válnak szembe-tűnővé a szerbiai liberális gondolkodók értekezéseiben. Ezért fontos ismételtén felhívunk a figyelmet arra, hogy a *liberalizmus* igenis a *gyengék* tanítása, azoké, akik nem

rendelkeznek *hatalommal*, a liberalizmus diskurzusa *bizonytalan*, világnézetének alapvető vonása az *óvatosság*. Hangvételét ezért mindenképpen e jellemzőknek kell következetesen uralniuk.

Állításaink alátámasztásául idézzük fel itt a liberalizmus híres *hitvallását* (az úgynevezett *Liberális Credót*), amit Bertrand Russell fogalmazott meg az „Egy liberális tízparancsolata” c. írásában. Ebből kitűnik, hogy a liberalizmus a szkepszis és a határozott mértéktartás filozófiája:

1. Semmiben se légy teljesen biztos.
2. Soha se próbáld meg elfedni a tényeket, mert a tények egy napon bizonyosan napvilágra kerülnek.
3. Soha ne gátolj meg senkit az önálló véleményalkotásban, mert egész biztosan sikerrel jársz.
4. Ha valaki ellentmond neked, érvelj, ne tekintéllyel válaszolj, mert a tekintély által kikényszerített győzelem illúzió.
5. Ne tartsd tiszteletben mások tekintélyét, mert mindig akad olyan tekintély, mely épp az ellenkezőjét állítja.
6. Soha ne nyomd el erővel az általad gyanúsnak vélt vélekedéseket, mert végül azok nyomnak el téged.
7. Ne félj excentrikus gondolatokkal fellépni, mert minden mai gondolat excentrikus volt egykoron.
8. Jobban örvendj az intelligens ellenvetéseknek, mint a passzív elfogadásnak, mert ha az ész számodra olyan fontos, mint amilyennek lennie kell, akkor tudod, hogy az előbbiben mélyebb egyetértés lapul, mint az utóbbiban.
9. Törekedj az igazságra, még akkor is, ha nem illeszkedik koncepciódba, mert az igazság elfedése még kevésbé illeszkedik bele.
10. Ne irigyeld az örültek mennyországában élőket, mivel azt csak egy örült nevezheti mennyországnak.²

Mégsem kell csodálkoznunk a szerbiai liberalizmus siralmas állapotán, ezen esetleg csak azok lepődhetnek meg, akik nincsenek tisztában, milyen viszonyok uralkodnak Szerbiában a XX. század végén. Az itteni irányadó liberálisok ugyanis kétféle talajban gyökerезnek. (1.) Egyesek a marxista paradigmában való hosszan tartó és aktív jelenlétük után, érett időszakukban *fordulatot* éltek át (nagy részt titokban, legbelül, az őszinte, intim szférában, ahova egyébként a kisebbségi kérdést is helyezik), ezért nem ismerik ki még magukat eléggé az újonnan elsajátított paradigmában. (2.) Mások marxisták voltak, olykor csak kissé, természetesen a korai, zsenge időszakukban – ám ők még mindig a tizenkilencedik századi liberalizmus nyomdokain haladnak, példaképeik a liberalizmus klasszikus korszakának gondolkodói közül kerülnek ki. E példaképek az etnocentrizmus *mintapéldányai*, gyakran ideáltipikus nacionalisták, akik abszolút keresztülnéztek azon a problémán, amit aktualitása és jelentősége miatt Kymlicka filozófiai megismerésének és érdeklődésének

² Bertrand Russell: Egy liberális tízparancsolata; – Az eredeti szövegben Darko Polšek horvát nyelvű fordítása szerepel, ami a *Radanje nacije (Kronika jednog skeptika u razdoblju tranzicije 1994 – 1995)* című könyvének 17. oldalán található – Biblioteka Hrvatski radio, Zagreb 1997. – (a ford.).

középpontjába helyez. Az igazat megvallva mindez végzetes következményekkel járt a centrumon kívül maradottak számára.

Ennek eredményeképpen a szerbiai közéletben, sőt a legelhivatottabb társadalom-elemzők köreiből sem fogadták be a *multikulturalizmus* alapvető eszméit sem. Állítjuk, hogy a multikulturalizmusnak, mint politikaelméletnek és a kulturális különbségekhez alkalmazkodó politikának, Szerbiában nincs respekálható kvalitatív és kvantitatív recepciója. Nos, ezen sem kell túlzottan csodálkozni. Mert a kortárs társadalomtudományok külső impulzusai itt *véletlenszerűen* érkeznek. Ráadásul a tematikus újítást, legalábbis az utóbbi időben, az adományozók által szabott feltételek határozzák meg. Szerbiában a témaválasztást nem a liberális gondolkodó meggyőződése, hanem a pénzesingelés motiválja. Tehát hogyan is viszonyulnak ők a liberális demokrácia axiómáihoz, mondjuk a szabadsághoz, az egyén autonómiájához és a polgárok egyenlőségéhez? Tekintettel a csoport-hovatartozásukra, e kérdések nem érdeklik őket, hacsak a gazdag adományozó pénztárcája másképp nem rendelkezik.

Le kell szögeznünk, itt Szerbiában – különféle okok miatt – nem vették komolyan a kisebbségek *jogos*, megalapozott követeléseit, melyeket a kollektív megbélyegzést szentesítő jogrenddel szemben fogalmaztak meg. Nem érdekelt senkit, és még mindig nem érdekel, hogy mit kíván meg az igazságosság elve mondjuk az anyanyelvi jogok, a nemzeti ünnepek megtartása vagy a hatalommegosztás terén, annak ellenére, hogy itt nálunk még most is majd *szétvetnek* mindent az etnokulturális jellegű problémák. Szerbiában még egy ehhez hasonló paradoxonba ütközünk, amit másutt javarészt már megoldottak. Az itteni liberálisok ugyanis gyakran túlfűtött érzelmeket táplálnak az állam(iság) iránt, mintha nem lennének tisztában egyik apostoluk, Sir Karl Popper álláspontjával, miszerint az állam eredendően rossz, és mint szükséges rossz csak minimális kiváltságokkal rendelkezhet. Mert az igazi liberálisoknak nem csak az állam sorsa, hanem az egyének szabadsága és jóléte miatt is aggódniuk kell – talán ezt itt nem kell megindokolnunk! Hiszen az egyének etnokulturális értelemben különbözőek lehetnek ugyan, ám ennek ellenére, az alapvető igazságosság okán, róluk is minden téren egyformán gondoskodni kell, hiszen mindannyian emberek.

2. Kymlicka Szerbia számára misszionáriusi jelentőségű elmélete

Szerbiában javarészt agyonhallgatott hősünk, Will Kymlicka saját teóriát dolgozott ki, amit *liberális pluralizmusnak* vagy másként *liberál-pluralista* elméletnek nevezett el. Ennek lényege, hogy a kisebbségi jogok, vagyis a számbéli kisebbségben lévők jogai nem csak a társadalmi jogrend fejlődésében játszhatnak jelentős szerepet, de a liberalizmus számára alapvető fontossággal bíró egyéni szabadságjogok kiteljesedésében is. Állítását alátámasztandó, Kymlicka Barker híres kijelentésére hivatkozik, miszerint az egyén szabadsága gyakran a nemzeti kisebbségek autonómiája *által* valósul meg. Azaz az individuum szabadsága mindig egy adott „szocietális kultúra keretei között valósul meg, melynek intézményei, gyakorlatai magukba foglalják az emberi aktivitások összességét, beleértve a magán és a nyilvános életet is”³, valamint a közös nyelvet, mely szorosan kötődik

³ Vil Kimlika: *Multikulturalno građanstvo (Liberalna teorija manjinskih prava)*, Centar za multikulturalnost, Novi Sad 2002. 99. [*Multikulturális állampolgárság (A kisebbségi jogok elmélete)*]

egy állam nemzeti közösségeihez. Ugyanis a modernizáció eredményeként manapság minden nemzet, különösen az államalkotók, mint szocietális kultúra is léteznek – állítja Kymlicka. Ezért a választás lehetőségén túl értelmes létmódokat biztosítanak a közösség tagjai számára, amit a közös értékek és emlékezet mellett a közösségi intézmények és gyakorlatok (iskola, média, gazdaság) segítségével valósítanak meg. Ezek magukba foglalják a nemzeti dimenziót is – a modern társadalmak nemzeti társadalomként is funkcionálnak, és mint ilyenek, a szabadság és az egyenlőség megvalósításának színterei.

Ezért van az, hogy az egyéni döntések, vagyis a szabadság megvalósulása nagyban függhet a meglévő társadalmi gyakorlatoktól, és azok etnokulturális jellegétől. Másként mondvá, Kymlicka szerint „az egyénnek az értelmes individuális döntések meghozatalához az információhoz való hozzáférése túl reflexív feldolgozási és mérlegelési képességre, kutatási és társulási szabadságra,”⁴ valamint egy szocietális kultúrához való tartozásra van szüksége. Amennyiben ez helytálló – de még mennyire az – akkor fontos a konkrét szocietális kultúrához való tartozás. Ezt leginkább a liberálisoknak kell tiszteletben tartaniuk, mivel az szerepet játszik az átgondolt individuális döntések meghozatalában és a személyes identitás kialakulásában.

Így a „differenciált kollektív jogok” igencsak összhangban vannak a liberális értékekkel. E jogok szerepet játszanak a társadalmi *egyenlőtlenségek* felszámolásában, különösen akkor, ha az adott „közösségek a kulturális piacon igazságtalan módon vannak jelen, amit pedig a politikai elismerés és támogatás kiküszöbölhetne”⁵ – mondja Kymlicka. Általuk valóban megvalósulhat az egyéni szabadság liberális ideája, valamint a társadalmi igazságosság eszméje is.

A kisebbségi jogok liberális koncepciója kettős megszorítással lehet érvényben, állítja Kymlicka. Az ún. belső megszorítás abból fakad, hogy a liberális felfogás nem engedélyezi a kisebbségeknek, hogy tagjaik alapvető polgári vagy politikai jogait korlátozzák. A külső pedig abból az elvből, mely szerint e jogok csak akkor legitimek, ha *egyenlőséget* biztosítanak a különböző méretű és befolyású közösségek számára, „oly módon, hogy kiküszöbölik bizonyos közösségekhez tartozók hátrányos helyzetét és sebezhetőségét.”⁶ Az a politikai rendszer, amelyik tiszteletben tartja ezeket, minden további nélkül liberálisnak mondható – állítja Kymlicka.

Nos, mindez csupán a problémának egy szelete. Sokan attól tartanak, hogy a differenciált kollektív jogok alááshatják a mai liberális társadalmak kohézióját biztosító közös állampolgári identitást, ami az együttgondolkodáson, a kölcsönös segítségnyújtáson, és az áldozatvállalásra való készségen alapul. Ugyanis ezek nélkül nem létezhet egy liberális, demokratikus államszervezet. E téren Kymlicka magabiztosságról tesz tanúbizonyságot, amikor azt állítja: „a modern demokráciák stabilitása és egészsége nem csak a legfőbb intézményeik méltányosságától függ, hanem állampolgáraik tulajdonságaitól és hozzáállásától is. Függ pl. az állampolgárok identitásától és attól, hogyan viszonyulnak a potenciális vetélytársakhoz, kik más nemzeti, regionális vagy vallási identitással rendelkeznek. Függ attól, mennyire tolerálják a másságot, és mennyire képesek együttműködni velük, hogy mennyire kívánnak részt venni a politikai folyamatokban, annak érdekében, hogy a politi-

⁴ u. a. 108.

⁵ u. a. 134.

⁶ u. a. 182.

kai hatalom és a közjó megfelelő legyen. Függ attól, mennyire hajlandók személyes felelősséget vállalni a gazdasági és egyéni döntéseikért, melyek hatással vannak az egészséges környezetre, valamint függ igazságérzetüktől és az igazságos újraelosztáshoz való viszonyuktól. Olyan állampolgárok hiányában, akik nem rendelkeznek ezekkel a képességekkel, 'a liberális társadalmak működőképessége jelentősen csökken' (Galston)⁷.

Ami pedig azt az igencsak elterjedt vélekedést illeti, miszerint „az állampolgári identitás létrejöttének egyetlen lehetősége, hogy kialakul egy közös (differenciálatlan) állampolgári státus”⁸, Kymlicka arra figyelmeztet, az állampolgárság nem pusztán a törvény által jogok és kötelezettségek összességéként definiált státus, hanem magától értetődően egy politikai, közösségi identitás kifejeződése is.

Vagyis egy többnemzetiségű állam polgárának fogalma alatt gyakran csak a többség nemzeti kultúrájának fenntartóját értik (pl. nyelv, ünnepek és ide tartozik még az is, hogy lehetetlen beleszólni a többség politikai döntéseibe) – mondja Kymlicka. Ezért az állampolgári nacionalizmus és az etnikulturális semlegesség koncepciója gyakran nem vezethet eredményre e kérdések megoldásában. Az ok egész egyszerűen abban keresendő, hogy az „állampolgári” nemzetek nem szüntették meg, vagy legalább is nem transzcendálták az etnikulturális partikularizmus minden formáját!

Kymlicka szerint ez az ellenvetés a társadalmi rend „stabilitásának” érvét tartja elsődlegesen szem előtt, és nem a szabadságét vagy az igazságosságét.⁹ Rendkívül összetettnek bizonyul az a kérdés, hogy mi lehet a társadalom egységének forrása, – Kymlicka erre a következőket válaszolja: a Rawls által kínált közösségi igazságosság koncepcióján túl szükség van még valami másra is, mivel a közösségi értékek nem elegendőek a társadalmi egység biztosításához. Ezért szükség van *kollektív identításra* is, mely az egynemzetiségű társadalmakban a közös történelemből, nyelvből és talán a vallásból fakad, míg ugyanez a többnemzetiségű államokban gyakran a megosztottság forrásává válik. Nos, ennek elkerülésére Kymlicka a következőt javasolja: „elő kell segíteni a közös nemzeti identitások kialakulását, nem pedig azok aláásására kell törekedni. A különböző nemzetiségű közösségek tagjai kötődni fognak az adott társadalmi berendezkedéshez, ha abban nemzeti identitásuk forrásának kontextusát és nem alárendeltségüket látják.”¹⁰ Ezért végső konklúziója így hangzik: egy *stabil és igazságos* liberális-demokratikus állam létrejöttének előfeltétele, hogy állampolgárai élhessenek a nyilvános véleménynyilvánítás jogával és az etnikulturális különbségek intézményesítésével, amit leginkább a soknemzetiségű föderáció tud biztosítani.

Nagy vonalakban ezek Kymlicka liberális pluralizmusának alapvető vonásai, amit *Multikulturális állampolgárság (A kisebbségi jogok elmélete)* című könyvében fejtett ki. Álláspontjára – két teljes évvel a könyv szerb nyelven való megjelenése után – még a leg-
elemibb szinten sem figyeltek fel Szerbiában. Tudniillik e figyelemreméltó könyv megjele-

⁷ u. a. 205.

⁸ u. a. 203.

⁹ Ez a felfogás tulajdonképpen Mill véleményét tükrözi, mely szerint a stabil liberális demokrácia az egyetlen nemzet kultúráját fenntartó nemzetállamot jelenti, melyben mások jelenléte zavarólag hat. Ezt az álláspontot már réges-régen meghaladták – való igaz, itt Szerbiában a liberálisok között még mindig ez az uralkodó nézet!

¹⁰ u. a. 221.

nésére egyetlen szakfolyóiratban sem reflektált recenzió, de még valamelyik véleményformáló lapban sem került sor ismertetésére – egész egyszerűen a hallgatás fátyla borult megjelenésére Szerbiában. Ugyanez elmondható Kymlicka másik taglalt munkájával kapcsolatban is, amely e probléma vizsgálatát *kiterjeszti* Keletre is.

Mivel e kisebbség-jogi elmélet nyugati fogadtatása viszonylag sikeresnek mondható, sőt teoretikus megalapozottságát figyelembe véve normatív státuszba is kerülhet, mint a „kisebbségek kultúrával és politikával kapcsolatos különféle jogi követeléseinek evaluációja. Azonban lényeges kérdésnek számít, *alkalmazható-e* Kelet-Európában is, és ha igen, konkrétan mit jelent mindez a keleti országok számára, ahol e téren számos ember percepciója megzavarodott; és végül, a nyugati országokban miként birkóztak meg e problémával”¹¹. A tudatlanság és gyakran gyűlölet uralta szerbiai politikai és tudományos élet szépreményű képviselői nem szembesültek még soha igazabb és úgy tűnik szilárdabb, de veszedelmesebb állásponttal!

Kymlicka a probléma keleti recepcióját dogmatikus módon uraló előítéletek három alapvető csoportját különbözteti meg, ezek az éremlyítő szerbiai állapotokra is vonatkoznak: a) a kisebbségek nem lojálisak, sőt, nemcsak hogy hiányzik belőlük az állam iránt érzett lojalitás (...), hanem egy sokkal súlyosabb értelemben: egykor együttműködtek az állam elnyomóival, és együttműködnek ma is a potenciális vagy tényleges ellenségekkel; b) egy erős és stabil állam gyenge kisebbségeket kíván – más szavakkal: semmibe veszik az etnikai viszonyokat (*zéró összegű játék*), a többség mindazt gyanakvással szemléli, ami a kisebbség hasznára válhat; és c) a kisebbségekkel való bánásmódot a nemzeti biztonság kérdésének rendelik alá”¹².

Kelet-Európában kétféle ellenvetés merült fel Kymlicka kisebbség-jogi elméletével, és egyáltalán multikulturalizmus koncepciójával szemben: az *egyik* szerint az itteni etnokulturális közösségek különböznek a nyugatiaktól (az anyaország megléte, területiális aspirációk, és a történelmi igazságtalanságok terhe miatt, valamint azért, mert a kisebbségek – kiknek alaptermészete persze nem liberális – kényszerű migráció eredményeként jöttek létre), a *másik* ellenvetés szerint Keleten a liberális pluralizmus fogadtatása nem lenne sikeres, mivel ezek az országok nem rendelkeznek a sikeres befogadáshoz szükséges kapacitással.¹³

¹¹ u. a. 13.

¹² u. a. 81.

¹³ Magda Opalski a könyv *Bevezetésében* ezt kitűnően összefoglalta, amit mi itt teljes egészében át is veszünk, mivel, úgy tűnik, nem lehet ennél pontosabb és helytállóbb véleményt alkotni e kérdés körül kialakult diskurzusról. Jóllehet látókörében egész Kelet-Európa állt, mindez vonatkozatható az utóbbi évtized Szerbiájára is: „Az elemzők kétféle problémával foglalkoznak. Egyrészt a kommentátorok közvetlen választ adnak Kymlicka elméletére, vitatva, hogy alkalmazható-e a liberális pluralizmus ebben a régióban is. Míg egyes szerzők hajlanak az elmélet elfogadására, addig mások felismerik, a liberális pluralizmus alkalmazásával a régió etnopolitikai jellemzői markánsabbá, vagy számukra kedvezőtlené válnának. E faktorok ugyanis beemelik a képbe a kommunizmus örökségeként meglévő gazdasági nehézségeket, amivel bizony számos ország kénytelen szembesülni, a császárság történetét és a határmódosításokat, az anyaország szerepét, az állami és kisebbségi elit politikai felelőtlenségét, hogy egyes országok képtelenek implementálni a politikát és helyreállítani az igazság uralmát stb. Másrészt a kommentárok közvetve leírják a fennálló viszonyokat és a régió nyilvános diskurzusát jellemző érveket is. Nyilvánvaló, hogy

A problémával szemben tapasztalható kétely nem új jelenség Keleten, állítja Kymlicka, hiszen ez egykor Nyugaton is így volt. A nyugati tapasztalat azt mutatja, fontos rátalálni arra a stratégiára, mely sikeresen fel tudja számolni a kételyt. Kymlicka úgy véli, egyedüli megoldásként a liberális pluralizmus stratégiája jöhet számításba, ugyanis másfajta kísérletek még kevesebb sikerrel járnának. Eredményességének feltétele természetesen az, hogy elfogadásra kerüljön, valamint, hogy a konkrét viszonyokhoz igazítva alkalmazzák az adott állam politikai gyakorlatában is. Nos, többnyire már az első, egyszerűbb lépés sem valósult meg – mint alkalmazhatatlan elméletet elvetették. Kymlicka álláspontját Keleten a liberálisok részéről súlyos kritika érte, minek következtében elhatározta, külön könyvet szentel egy, az uralkodó viszonyokat figyelembevevő elemzésnek.

Ennek szellemében Kymlicka az *Exportálható-e a liberális pluralizmus (A nyugati politikaelmélet és a kelet-európai etnikai viszonyok)*¹⁴ könyvének *Válasz és berekesztés c.* utolsó fejezetében sokoldalú és terjedelmes kritikával illeti az ellene felhozott vádakat. Az ellenvetések *első* csoportja a kisebbségi elit szerepével, a kisebbségi jogokkal való manipulációval, a *második* pedig az intoleráns kisebbségekkel való bánásmóddal kapcsolatos, a *harmadik* szerint a kisebbségi jogokkal szemben elsőbbséget kell élveznie a demokratikus konszolidációnak, és végül a *negyedik*: a területi autonómia nem nyújt megfelelő megoldást, mivel Kelet-Európában a jelenlévő félelmek miatt a föderális megoldás elfogadtatása teljességgel lehetetlen.

A kifogásokat alapjaikban rengeti meg a következőkkel: a kisebbségi elit legitimitásában való kételkedést szét lehetne oszlatni követeléseik nyilvános támogatottságának ellenőrzésével, méghozzá demokratikus úton, megvizsgálva, milyen legitimitást élveznek követeléseik; másrészt létre kell hozni azokat a demokratikus mechanizmusokat, melyekkel a kisebbségi elit felelőssége ellenőrizhetővé válik – mindkét esetben a közvetlen választás bizonyul a legjobb megoldásnak. Ami az intoleráns kisebbségekkel kapcsolatos ellenvetést illeti, akiket e szerint nem illetnének meg a kisebbségi jogok, Kymlicka úgy véli, ez szöges ellentétben áll azzal a liberális felfogással, mely az etnokulturális közösségek körében jelen lévő intoleranciát és igazságtalanságot fel kívánja számolni. A megoldás ugyanaz, mint a legtöbb esetben: olyan alkotmányos garanciákat kell kimunkálni, melyek biztosítják a sokszínűséget és a véleménykülönbséget. Azt, hogy a kisebbségi jogokat lehetetlen elfogadtatni Kelet-Európa országaiban, melyek közül egyesek még az adók beszedésére és a bűntények felderítésére is képtelenek¹⁵, nem annak az uralkodó elképzelésnek az elfogadásával cáfolja, miszerint Keleten előbb egy olyan demokratikus államot kell

a nyugati politikaelméleti koncepciók és fogalmak nem elterjedtek Kelet-Európában. Az emberi jogok, a tolerancia és a kisebbségek tiszteletben tartásának diskurzusa bizonyosan elfogadott – vagy legalábbis látványosan ezt imitálják a régióban, főleg amikor a nemzetközi megfigyelők jelen vannak. Bárhogy is legyen, a kelet-európai nyilvános diskurzushoz e nyugati stílusú retorika a kevésbé liberális retorikákkal együtt nyilvánul meg. A kommentátorok például vitatják, hogy a nemzeti karaktereket tematizáló nyilvános beszéd pusztán kvázi-veleszületett argumentumokon alapul: vitatják, hogy a diskurzust a 'nemzetek harca' tézis, a népek békés együttélésének lehetetlensége, a mindent átható lojalitásról és nem lojalitásról való beszéd, a sztereotípiák és a történelmi emlékezet szerepének hangoztatása uralja." (ua. 21–23.)

¹⁴ *Može li se izvoziti liberalni pluralizam? (Zapadna politička teorija i etnički odnosi u Istočnoj Evropi)*

¹⁵ Mily fájdalmasan rímel mindez a mai szerbiai viszonyokra!

kiépíteni, mely képes lesz uralni a politikai szférát és érvényt szerezni a törvényeknek, biztosítani a jogrendet és védeni az emberi jogokat, hanem egy párhuzamos megoldásokkal élő modellt vázol fel: az állam kapacitásának fejlesztése csak konszenzussal, azaz a kisebbségek bevonásával oldható meg. A legtöbb kifogás Keleten a kisebbségek autonómiájával kapcsolatban merül fel, ami pedig Kymlicka szerint az etnokulturális igazságosság megvalósulásának egyik eszköze. Megcáfolja a keleti liberálisoknak az autonómiakoncepció megvalósíthatósága iránt táplált kételyét, és eloszlatja az elszakadással kapcsolatos félelmeket, ami egyébként igen jellemző Keleten. Hiszen épp ellenkezőleg: a demokratikus föderalizmus inkább csökkenti az elszakadás esélyét, mintsem növelné azt.

Kymlicka mesterien semmisíti meg a keleti kvázi liberálisok *igazságtalanságot* generáló előítéleteit és illúzióit, és olyan tanulságokkal szolgál, amelyek Keleten mindenütt, de főként Szerbiában érvényesek. Ezek a tanulságok így hangzanak: (1.) ha valamit nem értenek meg teljes egészében, és nem fogadják el azt, azért nem a meg nem értett a felelős, hanem a meg nem értő, (2.) annak ellenére, hogy a meg nem értés formálisan a humanizmus „álarca” mögé rejtőzik, az igazságtalanság közvetlen forrása lehet, (3.) egy álláspont-hoz való görcsös ragaszkodás inkább oka az igazság és a jog vereségének, mint az elfogadására való készség, ami hozzájárul az igazságosság növeléséhez, (4.) a dolgokat belülről szemlélve, nem feltétlenül kapunk pontos képet róluk.

Fordította: KOLLÁR ÁRPÁD

